PENYELARASAN FATWA PAHANG DAN KEBANGSAAN: KAJIAN KES TERPILIH 2008-2015

MUHAMAD MIZIAZAM BIN YAHYA

DOKTOR FALSAFAH

UNIVERSITI MALAYSIA PAHANG

PENGAKUAN PENYELIA

Saya akui bahawa saya telah membaca tesis ini dan pada pandangan saya tesis ini adalah memadai dari segi skop dan kualiti untuk tujuan penganugerahan ijazah Doktor Falsafah

____

(Tandatangan Penyelia)

Full Name : DR. MANSOR BIN SULAIMAN

Position : PENSYARAH KANAN

Date :

PENGAKUAN PELAJAR

Saya akui karya yang bertajuk "Penyelarasan Fatwa Pahang Dan Kebangsaan: Kajian Kes Terpilih 2008-2015" adalah hasl kerja saya sendiri kecuali nukilan dan ringkasan yang tiap-tiap satunya telah saya jelaskan sumbernya

____

(Tandatangan Pelajar)

Full Name : MUHAMAD MIZIAZAM BIN YAHYA

ID Number : PBS 16001

Date : NOVEMBER 2018

PENYELARASAN FATWA PAHANG DAN KEBANGSAAN: KAJIAN KES TERPILIH 2008-2015

MUHAMAD MIZIAZAM BIN YAHAYA

Thesis submitted in fulfillment of the
requirements for the award of the degree of
Doctor of Philosophy

Pusat Bahasa Moden dan Sains Kemanusiaan

UNIVERSITI MALAYSIA PAHANG

NOVEMBER 2018

PENGHARGAAN

Segala puji bagi Allah diucapkan kerana telah memberi kekuatan dan semangat kepada penyelidik sehingga tesis PhD ini dapat disiap dan disempurnakan dengan jayanya. Sebenarnya kejayaan ini adalah berkat kesungguhan dan kerjasama daripada pihak-pihak tertentu yang tidak jemu-jemu membimbing penyelidik di dalam menyusunya. Justeru di ruang ini penyelidik ingin merakamkan ucapan dan penghargaan kepada indidu-individu yang terbabit di atas sumbangan mereka.

Setinggi-tinggi penghargaan dan terima kasih dikalungkan kepada penyelia tesis ini Yang Berbahagia Dr Mansor bin Sulaiman yang telah banyak mengorbankan masa bersama dalam memberikan tunjuk ajar dan idea-idea di dalam usaha menyelesaikan kajian ini.

Ribuan terima kasih juga ditujukan kepada Yang berbahagia Prof Madya Dr Irwan bin Mohd Subri, Pengarah Institut Fatwa Sedunia, USIM, Dr Norhayati binti Mohd Nor, pensyarah kanan Fakulti Pendidikan UKM dan Tuan Haji Aminuddin bin Mohamad, Ketua Penolong Pengarah Kanan Bahagian Pengurusan Fatwa JAKIM yang semuanya banyak memberikan komen dan penambahbaikan kepada penyelidik di dalam menyempurnakan penyelidikan ini.

Seterusnya penghargaan dan terima kasih juga kepada SS Mufti Negeri Pahang selaku Ketua Jabatan yang telah banyak menyokong dan memberikan banyak kemudahan kepada penyelidik di dalam tempoh melaksanakan tugas-tugas kajian dan juga kepada Majlis Ugama Islam Dan Adat Resam Melayu Pahang, Ahli-ahli Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang dan rakan-rakan sepejabat yang banyak membantu penyelidik. Hanya kepada Allah dipanjatkan doa agar semua pihak-pihak yang membantu ini mendapat balasan kebajikan dari sisiNya.

Ucapan penghargaan dan jutaan terima kasih khas juga ditujukan kepada isteri tersayang Puan Hajah Rifhan binti Ahmad, anak-anak Mohd Fahmi, Mohd Fathi, Mohd Fazri, Rifhana, Rifhani dan Mohd Faizi di atas pengorbanan masa yang telah diberikan kepada abah yang sentiasa kesibukkan di dalam menyiapkan tesis ini.

Akhirnya, ucapan terima kasih tidak terhingga juga diucapkan kepada semua kakitangan Pusat Bahasa Moden Dan Sains Kemanusia (PBMSK) dan Institut Pengajian Siswazah (IPS), Universiti Malaysia Pahang di atas pertolongan dan bantuan yang diberikan sepanjang penyelidik menjadi mahasiswa di sini. Semoga budi baik yang ditaburkan mendapat balasan pahala yang berpanjangan dari sisi Allah.

Muhamad Miziazam bin Yahya
Jabatan Mufti Negeri Pahang
Kompleks Islam Sultan Haji Ahmad Shah
Jalan Istana Permai, Pekan, Pahang

ABSTRAK

Fatwa merupakan elemen yang penting di dalam kehidupan umat Islam. Dengan wujudnya institusi fatwa yang mengeluarkan fatwa-fatwa, banyak permasalahan agama yang dihadapi oleh umat Islam dapat diselesaikan. Dalam konteks Malaysia terdapat 15 buah institusi yang berfungsi mengeluarkan hukum atau fatwa. Walaupun banyak, institusi-institusi ini hanya dikategorikan kepada dua sahaja iaitu institusi fatwa di peringkat kebangsaan dan institusi fatwa di peringkat negeri. Badan fatwa di peringkat kebangsaan dikenali dengan nama Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia (JFK) manakala di peringkat negeri dinamakan Jabatan Mufti Negeri (JMN). Kewujudan badan fatwa yang banyak pada asasnya akan memberikan kebaikan kerana sesuatu fatwa yang dikeluarkan akan menjadi kuat dan kukuh. Namun, sebaliknya akan menyusahkan orang ramai jika fatwa yang dikeluarkan tidak selaras, kerana situasi sebegini akan menyebabkan kekeliruan kepada umat Islam terhadap sesuatu hukum yang dikeluarkan. Justeru kajian tesis ini adalah mengenai isu ketiadaan penyelarasan fatwa di antara JFK dengan beberapa negeri di Malaysia khususnya Pahang. Bertitik tolak daripada itu, objektif utama penyelidikan ini adalah mengenal pasti punca-punca yang membawa kepada masalah tersebut dan seterusnya memberikan solusi kepada polemik yang berlanjutan ini. Dalam konteks kajian ini penyelidik telah mengambil JFK dan JPHSNP sebagai subjek kajian kes bagi membuat perbandingan penyelarasan fatwa di antara keduanya. Dengan mengambil kira faktor JFK sebagai badan induk fatwa yang berjaya menghimpunkan mufti-mufti negeri sebagai ahli tetap jawatankuasa fatwanya di peringkat kebangsaan, fatwa-fatwa JFK telah dirujuk sebagai fatwa kebangsaan atau pandangan hukum. Fatwa-fatwa JFK juga dijadikan sebagai penanda aras terhadap sejauhmana JPHSNP memutuskan hukum yang sama di dalam mesyuaratnya terhadap hukum-hukum yang telah dimuktamadkan di peringkat kebangsaan yang mana Mufti Negeri turut bersama memutuskan hukum tersebut. Dengan mengaplikasikan metod-metod penyelidikan seperti temubual, rujukan kitab-kitab di perpustakaan, pemerhatian dan teknik menganalisis data-data kajian ini telah meneroka dan seterusnya menganalisis secara perbandingan terhadap fatwa-fatwa yang telah diambil dari kebangsaan (JFK) untuk diendors di peringkat negeri Pahang melalui mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang (JPHSNP). Dapatan-dapatan analisis secara perbandingan tersebut telah menatijahkan bahawa penerimaan JPHSNP terhadap fatwa-fatwa kebangsaan adalah bercampur-campur iaitu ada yang terus diterima, ada yang berlawanan dengan fatwa kebangsaan dan ada yang ditangguhkan dahulu keputusan hukumnya di negeri Pahang. Rentetan daripada dapatan analisis tersebut pengkaji membentuk suatu model penyelarasan fatwa agar JFK dan JPHSNP mempunyai standard yang jelas dan sama di dalam aspek pengeluaran hukum di Malaysia.

ABSTRACT

Fatwa is an important element in the lives of Muslims. The existence of many fatwa institutions issuing fatwas have helped solve many religiously related problems faced by the Muslims. In the Malaysian context, 15 functional institutions issue hukum or fatwa. Although that may be a number, these institutions are divided into only two categories, which are the national level and the state level. The issuing body of fatwa at the national level is called the Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia (JFK) and at the state level, it is called the Jabatan Mufti Negeri (JMN). Having many issuing bodies of fatwa fundamentally will be more beneficial as it help strengthens the fatwas that has been issued. Although, it can also be otherwise and cause problems to many if the fatwas issued are not well coordinated amongst these bodies. These type of situations will cause confusion to the believers on a specific hukum. Hence, the research of this thesis discusses the issue of issuing uncoordinated fatwas between JFK and a few states in Malaysia specifically Pahang. Stemming from that, the main objective of this research is to identify the source of the problem and henceforth providing solutions for the ongoing debate. In the context of this research, the researcher has taken JFK and JPHSNP as research subjects to compare their practice in coordinating fatwas respectively. Taking into consideration of JFK's position as the main issuing body of fatwa that has successfully assembled all state muftis as permanent members of its national level fatwa committee, fatwas issued by JFK has been referred to as the national fatwas or as from the hukum perspective. JFK's fatwas are made to be the benchmark on how far JPHNSP decides on similar hukum in its meetings, weighing in the hukum that has been finalised at the national level where together with the State Mufti themselves have agreed by consensus at the national level. After having applied research methods such as interviews, referring to Islamic scriptures at the library, observation and data analysis technique, this research has explored and comparably analysed the fatwas adopted from the national body (JFK) that is to be endorsed at the state of Pahang level through the Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang (JPHSNP) meetings. The findings from the said comparable analysis have been summarized as the acceptance of national fatwas by JPHSNP is in disorder where there are national fatwas that are immediately accepted, some are in contrary to the state fatwas and some decisions on hukum are being deferred in the state of Pahang. The analysis findings have given the researcher an idea to form a fatwa coordination model for JFK and JPHSNP to have the same and clear standard in the aspects of issuing hukum in Malaysia.

ISI KANDUNGAN

PENGAKUAN	
MUKA TAJUK	
PENGHARGAAN	**ii**
ABSTRAK	**iii**
ABSTRACT	**iv**
ISI KANDUNGAN	**v**
SENARAI GAMBAR RAJAH	**xi**
SENARAI JADUAL	**xii**
SENARAI SINGKATAN	**xiii**
BAB 1 PENGENALAN	**1**
1.1 Pendahuluan	1
1.2 Latar Belakang Kajian	2
1.3 Penyataan Masalah	7
1.4 Objektif Kajian	9
1.5 Persoalan Kajian	9
1.6 Rasional Kajian	10
1.7 Sumbangan Kajian	10
1.8 Batasan Kajian	11
BAB 2 KAJIAN LITERATUR	**12**
2.1 Pendahuluan	12
2.2 Pengertian Dan Konsep Fatwa	12
2.3 Sejarah Perkembangan Ilmu Fatwa Dalam Islam	18

2.3.1 Period Pertama: Fatwa Pada Zaman Awal Islam 18

2.3.2 Period Kedua: Fatwa Zaman Khulafa' al Rashidin 19

2.3.3 Period Ketiga: Fatwa Zaman Tabiin 20

2.3.4 Period Keempat: Fatwa Pada Zaman Kegemilangan atau Tadwin 21

2.3.4.1 Keadaan Pensyariatan Pada Zaman Ini 22

2.3.4.2 Keistimewaan Zaman Ini 23

2.3.4.3 Mazhab Fiqh Yang Masyhur 23

2.3.4.4 Mazhab-Mazhab Fiqh Yang Wujud Dan Kukuh Sehingga Kini 24

2.3.5 Period Kelima: Fatwa Di Zaman Kemerosotan 26

2.3.5.1 Keadaan Ulama Pada Zaman Kemerosotan 27

2.3.5.2 Ulama-Ulama Yang Masyhur Pada Zaman Kemerosotan Ini 28

2.4 Pegangan Umat Islam Terhadap Mazhab Syafie di Malaysia 29

2.4.1 Pengaruh Mazhab Syafie Dalam Bidang Pendidikan Dan Perundangan 30

2.5 Kajian-kajian Ilmiah Berhubung Kefatwaan Dan Penyelarasannya 33

2.6 Terminologi : Penyelarasan Atau Penyeragaman Fatwa 44

2.7 Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam (JFK) 47

2.7.1 Proses Pengeluaran Fatwa Oleh JFK 51

2.8 Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang (JPHSNP) 53

2.8.1 Proses Pengeluaran Fatwa Oleh JPHSNP 60

2.9 Penyelarasan Fatwa Antara JFK Dengan Negeri-Negeri Di Malaysia 62

2.9.1 Fatwa Pengharaman Kursus Motivasi ESQ 63

2.9.2 Fatwa Terhadap Pepecahan Orang Melayu 63

2.9.3 Fatwa Saringan Kesihatan Pasangan Pengantin 65

2.9.4 Fatwa Terhadap Senaman Poco-poco 67

2.10 Faktor-Faktor Fatwa Menjadi Tidak Selaras 68

2.10.1 Kuasa Enakmen Negeri-Negeri 69

2.10.2 Sosio ekonomi umat Islam yang berbeza 71

2.10.3 Perbezaan Latar Belakang Pendidikan Antara Alim Ulama 71

2.10.4 Keadaan *ᶜuruf* setempat (negeri-negeri) yang berbeza 73

2.11 Implikasi Fatwa Tidak Selaras 74

2.12 Garis Panduan Penyelarasan Fatwa JAKIM 75

2.12.1 Komentar Terhadap Garis Panduan JAKIM 80

2.12.1.1 Keistimewaan Dan Kekuatan Garis Panduan JAKIM 80

2.12.1.2 Kelemahan Garis Panduan JAKIM 81

2.13 Keputusan Fatwa JPHSNP Pasca Garis Panduan JAKIM 82

2.14 Kesimpulan 85

BAB 3 METODOLOGI PENYELIDIKAN 87

3.1 Pendahuluan 87

3.2 Reka Bentuk Kajian 89

3.3 Falsafah Kajian 91

3.4 Reka Bentuk Kajian Kualitatif 93

3.4.1 Faktor Pemilihan Reka Bentuk Kajian Kualitatif 94

3.5 Strategi Kajian 96

3.5.1 Kajian Kes 97

3.5.2 Sebab Pemilihan Strategi Kajian Kes 97

3.6 Teknik Kajian 99

3.6.1 Kelebihan Analisis Kandungan Dokumen 101

3.6.2 Rasional Penggunaan Teknik Analisis Kandungan Dokumen 104

3.6.3 Teknik Temubual 105

3.6.3.1 Kelebihan Teknik Temubual 107

3.6.4 Metod Pemerhatian/Observasi 107

3.7 Pesampelan Dan Kaedah Pemilihan Responden 108

3.8 Penganalisisan Data Kajian Yang Telah Dikumpulkan 110

3.9 Kepelbagaian Analisis Bidang Kefatwaan 112

3.10 Persembahan Penemuan Oleh Pengkaji 113

3.11 Kesimpulan 114

BAB 4 DAPATAN KAJIAN 115

4.1 Pendahuluan 115

4.2 Statistik Fatwa JFK dan JPHS Negeri Pahang 116

4.3 Cabaran-Cabaran Dalam Mengendalikan Mesyuarat JPHSNP 121

4.3.1 Jenis-jenis keputusan Pengerusi Mesyuarat 126

4.3.1.1 Setuju sebulat suara 126

4.3.1.2 Setuju secara majoriti 127

4.3.1.3 Menangguhkan keputusan 131

4.3.2 Pembentangan Kertas Kerja Hukum Dalam Mesyuarat JPHSNP 138

4.3.3 Bantahan Atau Pengecualian Oleh Ahli Dalam Mesyuarat 140

4.3.4 Ahli-ahli Yang Sering Memperinci Permasalahan Hukum Sebelum Keputusan Fatwa Dipersetujui Untuk Diputuskan 141

4.3.5 Tekanan Yang Mempengaruhi Keputusan JPHSNP Dalam Mengeluarkan Fatwa Di Negeri Pahang 143

4.3.6 Ulama-ulama Dan Kitab-kitab Yang Menjadi Rujukan Ahli-ahli JPHSNP Sewaktu Bermesyuarat 144

4.4 Hujah, Polemik Dan Pertimbangan JPHSNP Sewaktu Memutuskan Sesuatu Hukum 147

4.4.1 Hukum Melabur Di Dalam ASN & ASB Dan Skim Yang Seumpama Dengannya 147

4.4.2 Hukum mengamalkan wasiat wajibah 163

4.4.3 Hukum mengamalkan tarikat at-Tijani 168

4.4.4 Hukum wanita yang ingin mendermakan rahimnya kepada wanita lain bagi membolehkan wanita tersebut melahirkan anak 173

4.4.5 Hukum kutipan cukai *"Good and services"* (GST) oleh kerajaan terhadap rakyat 184

4.5 Faktor-Faktor Yang Membawa Kepada Perbezaan Keputusan Fatwa 189

4.5.1 Hujah Tidak Kukuh Dan Sukar Dipertahankan 189

4.5.2 Mengambil pandangan mazhab selain mazhab Syafie 193

4.5.3 Keputusan JFK menangguhkan keputusan dan menyerahkan kepada negeri bagi perlaksanaan sesuatu hukum/fatwa. 194

4.5.4 Faktor Suasana Dan Tempat 196

4.5.5 Agama Kuasa Negeri 198

4.6 Keperluan Penyelarasan Fatwa Di Antara JPHSNP Dengan JFK 200

4.6.1 Keperluan kepada penyelarasan fatwa 201

4.6.2 Cadangan penubuhan jawatankuasa penyelarasan fatwa antara negeri dan persekutuan dan fungsinya 206

4.6.3 Eleman-eleman yang mesti ada bagi tujuan penyelarasan fatwa 209

4.6.3.1 Mestilah mengutamakan mazhab Syafie sekiranya fatwa-fatwa tersebut di dalam bidang fekah atau syariah 209

4.6.3.2 Mestilah berpegang kepada mazhab Ahli Sunnah wal Jama'ah sekiranya fatwa-fatwa tersebut dalam bidang akidah dan pemikiran. Dengan syarat hanya berpegang kepada aliran *al-Asha*ᶜ*irah* dan *al-Maturidiyyah* sahaja. 210

4.6.3.3 Berpegang kepada pendapat daif (*qawl marjuh*) di dalam mazhab Syafie (QMS) 212

4.6.3.4 Jika tidak terdapat di dalam mana-mana perbahasan di dalam Mazhab Syafie dari sudut fekah, maka ahli-ahli JPHSNP akan melihat pandangan-pandangan ulama daripada mazhab yang lain iaitu Hanafi, Maliki dan Hanbali 213

4.6.3.5 *Ijtihad al-Jama*ᶜ*i* para ahli JPHSNP berdasarkan kepentingan awam 215

4.7 Model Cadangan Penyelarasan Fatwa 219

4.8 Kesimpulan 222

BAB 5 PERBINCANGAN **223**

5.1 Pendahuluan 223

5.2 Perkara-Perkara Yang Mesti Ada Bagi Tujuan Penyelarasan Fatwa 224

5.3 Perbandingan Model Penyelarasan Fatwa JAKIM dengan model penyelidik 247

5.4 Penutup 255

BAB 6 PENUTUP **257**

6.1 Pendahuluan 257

6.2 Rumusan Hasil Kajian 258

6.3 Kepentingan Kajian 266

6.4 Cadangan Kajian Untuk Penyelidik Akan Datang 267

6.5 Penutup 269

SENARAI RUJUKAN **270**

LAMPIRAN-LAMPIRAN **280**

SENARAI GAMBAR RAJAH

Gambar rajah 2.1	Carta Garis Panduan Penyelarasan JAKIM	76
Gambar rajah 3.1	Rekabentuk kajian yang telah diadaptasi	92
Gambar rajah 3.2	Proses kajian kualitatif	94
Gambar rajah 3.3	Carta analisis kandungan dokumen	102
Gambar rajah 4.1	Model penyelarasan Fatwa antara negeri Pahang dengan JFK	221
Gambar rajah 5.1	Perbandingan carta alir model penyelarasan fatwa cadangan penyelidik dan JAKIM	248
Gambar rajah 5.2	Fungsi Jawatankuasa Penyelarasan Fatwa	255

SENARAI JADUAL

Jadual 4.1	Jadual 4.1: Fatwa yang dikategorikan JAKIM	116
Jadual 4.2	Menerima tanpa membuat perubahan pada sighah keputusan- 14 fatwa (12.7%)	117
Jadual 4.3	Menerima dengan mengubah susunan bentuk sighah keputusan- 33 fatwa (30.0%)	117
Jadual 4.4	Memutuskan fatwa yang berbeza dengan JFK- 9 fatwa (8.2%)	118
Jadual 4.5	Menerima fatwa JFK tetapi dengan menokok tambah keputusan- 1 fatwa (0.9%)	119
Jadual 4.6	Menangguhkan keputusan fatwa-fatwa JFK dalam tahun semasa (melewatkan menerima keputusan yang telah dimuktamadkan oleh JFK)- 15 fatwa (13.6%)	119

SENARAI SINGKATAN

AS	[c]Alaihi al-Salam
ASB	Amanah Saham Bumiputera
ASN	Amanah Saham Nasional
BAHEIS	Bahagian Hal Ehwal Islam Jabatan Perdana Menteri
CIMB	Commerce International Merchant Bankers
ESQ	Emotional Spritual Quotient
GST	Good and Service Tax
IKIM	Institut Kefahaman Islam Malaysia
INDAH	Institut Dakwah Dan Latihan Islam
IPPH	Institut Penyelidikan Produk Halal
JAKIM	Jabatan Kemajuan Islam Malaysia
JFK	Jawatankuasa Majlis Fatwa Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia
JKFN	Jawatankuasa fatwa Negeri-Negeri
JPHSNP	Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang
JMNP	Jabatan Mufti Negeri Pahang
KDYTM	Kebawah Duli Yang Teramat Mulia
KDYMM	Kebawah Duli Yang Maha Mulia
KKM	Kementerian Kesihatan Malaysia
LA	Penasihat Undang-Undang Negeri Pahang (LA)
LR	Literature Review
MAIK	Majlis Agama Islam Kelantan
MAIWP	Majlis Agama Islam Wilayah Persekutuan
MKI	Majlis Kebangsaan Islam
MPS	Majlis Penasihat Syariah
MUIP	Majlis Ugama Islam Dan Adat Resam Melayu Pahang
No.	Nombor
PK	Peserta Kajian
PKZ	Pusat Kutipan Zakat
PNB	Pemodalan Nasional Berhad
Prof	Professor

SAW	Sallallahu ᶜalaihi Wassalam
SMS	Short Message Service
SOP	Standard Of Procedure
SU	Setiausaha
SWT	Subhanahu Wataᶜala
TDA	Tioman Development Authority
UITM	Universiti Institut Teknologi Mara
UKM	Universiti Kebangsaan Malaysia
UM	Universiti Malaya
UMP	Universiti Malaysia Pahang
USIM	Universiti Sains Islam Malaysia
UTM	Universiti Teknologi Malaysia

SENARAI RUJUKAN

Abd Rahman, N.N. (2002). Sejarah Kegiatan Fatwa Pada Era al-Tabiin. *Jurnal Usuluddin*, 16, 119-134.

Abd Majid, M.Z. (2004). Fatwa dan Isu Semasa: Masalah dan Cabaran di Malaysia. *Jurnal Syariah*, 12, 79-93.

Abd Majid, M.Z. (2011). *Ijtihad dan fatwa Kontemporari Keperluan Kepada Fiqh Semasa Berorientasikan Tempatan.* Monograf al-Ifta'. Siri 2. Jabatan Kemajuan Islam. Putrajaya. 47-50.

Abd. Majid, M.Z., Mahmud, M.W., & Abdul Aziz, A. (2012). *Maqasid al-Shari*ᶜ*ah.* IIUM Press. Batu Caves. 139-150.

Abd Majid, M.Z. (2012). *Maqasid al-Shariah: Satu Pengenalan.* Seminar Maqasid al-Shariah Jabatan Fiqh dan Usul Fiqh. Universiti Islam Antarabangsa Malaysia. Dimuatkan di dalam Mahmood Zuhdi Abd. Majid. Mek Wok Mahmud dan Akhtarzaite Abdul Aziz (2012). *Maqasid al-Shari*ᶜ*ah.* IIUM Press. Batu Caves. 1-50.

Abd Lah, A.Z. (1417H). *al-Madkhal al-Mufassal li Madhhab al-'Imam Ahmad wa Takhrijat al-Ashab.* Jeddah: Dar al-ᶜAsimah.

Abdul Ghafar, M.S. (1992). *Perbezaan Fatwa Sahabat: Punca Dan Kesannya Kepada Perkembangan Perundangan Islam.* Jurnal Akademik ITM (Akademeia), 2(2) Dungun.

Abdul Rahman, M. (2006). *Manhaj Fatwa Jawatankuasa Fatwa Kebangsaan.* Kertas Kerja Seminar Manhaj Pengeluaran Fatwa Peringkat Kebangsaan, 5-6 Disember 2006. Kerjasama Institut Pengurusan dan Penyelidikan Fatwa Sedunia (INFAD) dan Majlis Agama Islam Wilayah Persekutuan (MAIWP). Hotel Nikko. Kuala Lumpur.

Abdul Rahman, N.N., & Alias, M.N. (2012). *Maqasid Shariah Sebagai Asas Pendekatan Siyasah Shariyyah Dalam Pentadbiran Negara.* Seminar Maqasid al-Shariah Jabatan Fiqh dan Usul Fiqh. Universiti Islam Antarabangsa Malaysia. Dimuatkan di dalam Mahmood Zuhdi Abd. Majid. Mek Wok Mahmud dan Akhtarzaite Abdul Aziz (2012). *Maqasid al-Shari*ᶜ*ah.* IIUM Press. Batu Caves. 51-60.

Abdul Wahab, M.A. (2015). *Qaul Marjuh Dalam Mazhab Syafi'e.* Bengkel Garis Panduan Pengeluaran Fatwa. 1 Disember 2015. ILIM. Bangi.

Abdullah, W.M.S.W. (2001). *Ahli Sunnah wal Jamaah Sebagai Teras Kesatuan Umat Islam di Malaysia* bertarikh 4 November 2001. Seminar Perpaduan Ummah dan Pemurnian Aqidah Peringkat Kebangsaan. Dewan Konvensyen Sultan Haji Ahmad Shah Kuantan.

Ahmad, M.S. (2005). *Risalah Ahkam.* Intel Multimedia Publication. Petaling Jaya.

Ahmad, S.N. (2006) *Fatwas of Condemnation: Islam and the Limits of Dissent.* ISTAC. Kuala Lumpur.

Ali, N. (1991). *Pendekatan Temu Bual Sebagai Metod Kajian Kes. Suatu Persepsi Di Kalangan Pelajar Perempuan Cemerlang Terhadap Perkhidmatan Bimbingan Dan Kaunseling.* Fakulti Pendidikan, Universiti Teknologi Malaysia. Skudai.

Al-Bakri, Z.M. (2013). *Istilah-Istilah Fiqah dan usul: Empat Mazhab.* Jabatan Kemajuan Islam Malaysia. Putrajaya.

Al-Hujaj, A.M. (1996*). Sahih Muslim.* Cetakan Istimewa. Maktabah al-Iman, al-Qahirah.

Al-Baniyy, M.N. (1980). *Ghayah al-Maram fi Takhrij al-Ahadith al-Halal wa al-Haram.* Edisi Pertama. al-Maktab al-Islamiyy. Bayrut.

Al-Ahdal, A.M.S. (2005). *Sulam al-Mutaa^{c}llim al-Muhtaj ila Ma^{c}rifat Rumuz al-Minhaj*. Riyad: Dar al-Minhaj.

Al-Ghazaliyy, M. (1141H). *al-Mustashfa.* Dar al-Kutub al-^{c}Ilmiyyah.

Al-Ashqar, S. (1993). *al-Futya wa Manahij al-Ifta'.* Amman: Dar al-Nafa'is.

Al-^{c}Ayad, A. (t.th). *al-Mu^{c}jam al-^{c}Arabiyy al-Asasiyy.* t.tpt. Laros.

Al-Bakri, Z.M. (2011). *Keterikatan Fatwa Kepada Mazhab Dalam Mengeluarkan Fatwa.* Monograf al-Ifta'. Siri 2. Jabatan Kemajuan Islam. Putrajaya. 56-87.

Al-Bakri, Z.M. (2011). *Penetapan Fatwa Mengikut Kaedah Siasah Syarieyyah dan al-Masalih al-Mursalah.* Monograf al-Ifta'. Siri 2. Jabatan Kemajuan Islam. Putrajaya. 172-188.

Al-Bakri, Z.M. (2011). *Penggunaan Konsep Dharurah Dalam Penentuan Hukum.* Monograf al-Ifta'. Siri 2. Jabatan Kemajuan Islam. Putrajaya. 132-150.

Al-Daw^{c}anniyy, M. (2004). *al-Muqaddimah al-Hadramiyyah.* Cetakan 1. Riyad: Dar al-Minhaj.

Al-Fayyum, M. (2008). *al-Misbah al-Munir.* al-Qahirah. Mu'assasah al-Mukhtar.

Al-Jurjaniyy, *M.* (t.th). *al-Ta^{c}rifaat.* Cetakan 4. Al-Qahirah: Maktabah Mustafa al-Halabiyy wa Auladuh.

Al-Kindiyy, G. (2008). *al-Taysir fi al-Fatwa Asbabuhu wa Dawabituh.* Bayrut: Mu'assasah al-Risalah Nashirun.

Al-Mahalliyy, M. (1982). *Hashiah al-Bannaniyy ^{c}ala Matn Jam^{c}u al-Jawami$^{c.}$* Bayrut: Dar al-Fikr.

Al-Mallah, M. (2009). *al-Fatwa Nashatuha wa Tatawuruha Usuluha wa Tatbiquha.* Bayrut**:** al-Maktabah al-^{c}Asriyyah.

Al-Marbawi, M.I.A.R. (1990). *Kamus Idris al-Marbawi.* Kuala Lumpur: Darul Fikir.

Al-Mawsu^{c}ah, F. (1995). Wizarah al-Awqaf wa al-Shu'un al-Islamiyyah, Kuwait.

Al-Nawawiyy, S. (2005). *Minhaj al-Talibin wa ^{c}Umdah al-Muftin*. Riyad: Dar al-Minhaj.

Al-Qaradawiyy, Y. (1995). a*l-Fatwa Bayn al-Indibat wa al-Tasayyub.* Bayrut: al-Maktab al-Islamiyy.

Al-Qarafiyy, I. (1995). *al-Ihkam fi Tamyiz al-Fatawa ^{c}an al-ahkam wa Tassarufat al-Qadi wa al-Imam.* Bayrut: Dar al-Basha'ir al-Islamiyyah.

Al-Qarafiyy, S. (2001). *Kitab al-Furuq*. Jilid 4. Al-Qahirah: Dar al-Salam.

Al-Raziyy, M. (1418H). *al-Mahsul.* Bayrut: Mu'assasah al-Risalah al-Mardawiyy.

Al-Salus, A.A. (2008). *Maws^{c}uah al-Qadaya al-Fiqhiyyah al-Mu^{c}assirah wa al-Iqtisad al-Islamiyy*. Bayrut: Mu'assasah al-Rayyan.

Al-Shahrazuriyy, S. (1992). *Adab al-Fatwa wa Shurut al-Mufti wa Sifat al-Mustafti wa Ahkamuhu wa Kayfiyat al-Fatwa wa al-Istifta'.* Al-Qahirah: Matba^{c}ah al-Madaniyy.

Al-Shatibiyy, M. (1417H). *al-Muwafaqat fi Usul al-Shar^{c}iyyah.* Bayrut: Dar Ibn ^{c}Affan.

Al-Shawkaniyy, M. (2007). *Fath al-Qadir.* Edisi Empat. Bayrut: Dar al-Ma^{c}rifah.

Al-Shubayr, M.U. (2007). Manhajiyyah al-Fatwa Lada Majma^{c} al-Fiqh al-Islamiyy al-Duali. *Jurnal Pengurusan Dan Penyelidikan Fatwa*, 1(1), 209-261.

Al-Suyutiyy, A.R. (1997). *al-Ashbah wa al-Naza'ir fi Qawa^{c}id wa Furu^{c} Fiqh al-Shafi^{c}iyyah*. Riyad: Maktabah Nizar Mustafa al-Baz.

Al-Tufiyy, A.A. (1407H) *Sharh Mukhtasar al-Rawdah.* Bayrut: Mu'assasah al-Risalah.

Ashath, A.D.S. (1996) *Sunan Abi Daud.* Bayrut: Matba ^{c}ah al-^{c}Asriyyah.

Awang, M.G. (2014). *An Introduction To Research Methodology For Social Science.* Kuantan: Universiti Malaysia Pahang.

Azmi, J.K. (2012). *Penyelidikan Kualitatif Dalam Sains Sosial.* Dalam Kursus Penyelidikan Kualitatif. Siri 1 2012. Puteri Resort Melaka pada 28-29 Mac 2012. Anjuran IPG Temenggung Ibrahim, Johor Bahru.

Ba^{c}labakkiy, R. (1995). *al-Mawrid*. Bayrut: Dar al-^{C}Ilm li al-Malayin.

Bahari, N. (2016). *Maqasid Shari'ah dan Maslahah Dalam Fatwa.* International Conference on Aqidah, Dakwah and Syariah 2016 (Irsyad 2016).

Baharum, N. (1994). *Kamus Dewan.* Edisi Ketiga. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka. 350.

Basmeih, A.M. (2000). *Tafsir Pimpinan al-Rahman Kepada Pengertian al-Qur'an*. Kula Lumpur: Dar al-Fikr.

Bryman, A. (2012). *Social Research Methods.* Edisi 4. London: Oxford University Press.

Buang, A.H. (2000). *Laporan Projek Penganalisaan Fatwa-Fatwa Semasa Di Malaysia* (IRPA No. 07-02-03-0403). Kuala Lumpur: Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya.

Buang, A.H. (2011). *Jurnal Fatwa Di Malaysia***.** Akademi Pengajian Islam. Kuala Lumpur: Universiti Malaya.

Buang, A.H. (2012). *Ke Arah Membangun Garis Panduan dan Piawaian Pengeluaran Fatwa di Malaysia: Skop dan Kandungan.* Muzakarah Pakar Garis Panduan dan Piawaian Pengeluaran Fatwa Peringkat Kebangsaan di Dewan Senat, Bangunan Canselor, USIM pada 24 Oktober 2012

Buku Minit Mesyuarat Majlis Ugama Islam Pahang. Bil. 1-24.

Connaway, L.S., & Powell, R.R. (2010) *Basic Research Methods For Librarians.* Edisi 5. Oxford, England: Libraries Unlimited.

Creswell, J.W. (2008). *Research Design Qualitative, Quantitative, Mix Methods Approaches.* Edisi 3. Los Angeles: Sage Publications.

Creswell, J.C. (2003). *Research Design Quantitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches.* Edisi 2. London: Sage Publications.

Disa, M.N. (2011). *Ke Arah Penyelarasan Dan Penyetuan Pandangan Dalam Pengeluaran Hukum di Malaysia: Perspektif Perundangan.* Monograf al-Ifta'. Siri 2. Jabatan Kemajuan Islam. Putrajaya. 89-105

Fadzil Noor, F. (2016). *Mufti Muqallid Fatwa Sekitar Syaikhan.* Persidangan Meja Bulat Pengurusan Fatwa Di Malaysia. Hotel Putrajaya-Bangi. Bangi.

Fail Mesyuarat AJK Penyelarasan Pengurusan Pembangunan Fatwa. JMNP C FT 351/600/33.

Fail Mesyuarat Majlis Ugama Islam Pahang. JMNP C FT 351/600/48.

Fail Manual Kualiti JMNP (ISO) 01. 1 Disember 2008 pindaan 12 Disember, Pekan.

Fail Muzakarah Fatwa Kebangsaan. JMNP C FT 351/600/49.

Fail Persidangan Mufti Seluruh Malaysia. JMNP C FT 351/600/43.

Fuad, A.B.M. (1994). a*l-Mu*ᶜ*jam al-Mufahris li al-alfaz al-Qur'an al-Karim. Bayrut: Dar al-Ma*ᶜ*rifah.*

Garis Panduan Berceramah Agama Di Masjid, Surau-surau Dan Di Tempat Awam, (2016) Majlis Ugama Islam Dan Adat Resam Melayu Pahang.

Garis Panduan Pemakaian Keputusan/Pandangan Hukum Yang Dibuat Oleh Jawatankuasa Fatwa MKI Sebagai Fatwa Negeri, (2011). Bahagian Pengurusan Fatwa. JAKIM.

Ghanimiyy, W.G.M. (2009). *al-Dawabit al-Syar*ᶜ*iyyah.* Edisi Pertama. Riyad: Dar al-Sumaᶜiy.

Ghazali, M.R. (2012). *Kepentingan Maqasid Syariah Dalam Berfatwa di Malysia.* Jurnal Pengurusan dan Penyelidikan Fatwa. Nilai: USIM.

Hanbal, A. (1995). *Musnad al-Imam Ahmad.* Edisi Pertama. Bayrut: Mu'assasah al-Risalah.

Hashim, S. (2017). *Dasar Maqasid Syariah Dalam Perundangan Hukum Syarak.* Monograf Indeks Syariah Malaysia. Siri 1. JAKIM. Putrajaya. 1-38.

Hashim, S. (2015). *Penggunaan Usul Fiqh Dan Ijtihad Mazhab Syafie*. Persidangan Meja Bulat Pengurusan Fatwa Di Malaysia. ILIM. Bangi.

Hussain, L. (2015). *Maslahah Ammah Berdasarkan Perspektif Syarak.* Bengkel Garis Panduan Pengeluaran Fatwa. 1 Disember 2015, ILIM. Bangi.

Hussain, L. (2017). *Pembudayaan Maqasid Syariah Dalam Urus Tadbir Negara.* Wacana Eksekutif Indeks Syariah Malaysia Peringkat Negeri Pahang. 19 September 2017.

Hooker, M.B. (1993). *Arab Law Quarterly*, 2 (8). London: Graham & Trotman. London.

Husin, A.S. (2011). *Ijtihad Jama'i: Satu Transformasi Fatwa Dalam Menangani Kepelbagaian Isu Semasa.* Monograf al-Ifta'. Siri 2. Jabatan Kemajuan Islam. Putrajaya. 47-55.

Hussain, L. (2013). *Penyelarasan Fatwa di Malaysia: Kewajaran dan Kekangan.* Monograf Infad. Siri 2. Nilai: Universiti Sains Islam Malaysia.

Ibn cAbidin, U. (1976). *Rad al-Mukhtar cala al-Dur al-Mukhtar.* Bayrut: Dar al-Ihya' al-Turath al-cArabiy.

Ibn Hamdan, H. (1397H). *Sifat al-Fatwa wa al-Mufti wa al-Mustafti.* Cetakan 3. Bayrut: al-Maktab al-Islamiyy.

Ibn Manzur, M. (1968). *Lisan al-cArab.* Jilid 15. Bayrut: Dar al-Sodir.

Ibrahim, A.F.H. (2003). *Aqidah Ahli Sunnah Wal Jama'ah dan Kebatinan.* Jabatan Kemajuan Malaysia. Kuala Lumpur.

Ibrahim, I., Samsudin, M.A., & Alias, M.N. (2012) *Kepentingan Dawabit al-Maslahah dalam Konteks Maqasid al-Sharicah: Kesinambungan Antara Pemikiran al-Buti dan al-Shatibi.* Seminar Maqasid al-Shariah Jabatan Fiqh dan Usul Fiqh. Universiti Islam Antarabangsa Malaysia.

Ishak, O. (1981). *Fatwa Dalam Perundangan Islam.* Kuala Lumpur: Fajar Bakti Sdn. Bhd.

Ismail, P. (2010). *Ijtihad sebagai Manhaj Istinbat Hukum Dalam Pengeluaran Fatwa.* Monograf al-Ifta'. Jabatan Kemajuan Islam. Kuala Lumpur. 20-31.

Ismail, P. (2010). *Pendermaan Organ Dari Perspektif Islam.* Monograf al-Ifta'. Jabatan Kemajuan Islam. Kuala Lumpur. 62-73.

Ismacil, M. (1429H). *al-Bunut al-Tibbiyyah al-Bashariyyah wa Ahkamuhu al-Fiqhiyyah.* Edisi Pertama. Riyad: Dar Ibn al-Jawziy.

Jabatan Kemajuan Islam Malaysia. (2010). Kertas Makluman JAKIM 2010. Penubuhan Dan Fungsi Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia (MKI).

Jabatan Kemajuan Islam Malaysia. (2010). *Penubuhan Dan Fungsi Jawatankuasa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia (MKI).* Putrajaya.

Jabatan Kemajuan Islam Malaysia. (2013). *Vaksin dan Imunisasi Dari Aspek Syarak dan Perubatan.* Putrajaya.

Jabatan Kemajuan Islam Malaysia. (2014). Keputusan Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia. Cetakan keempat. Putrajaya.

Jabatan Kemajuan Islam Malaysia. (2015). *Pendermaan Rahim.* Putrajaya.

Jabatan Kemajuan Islam Malaysia. (2016). *Pandangan Hukum Muzakarah Jawatankuasa Fatwa MKI Mengenai Isu-isu Pewarisan.* Putrajaya.

Jabatan Mufti Negeri Pahang. (2015). Himpunan Fatwa-Fatwa Pahang 2008 hingga 2015). Cetakan Pertama. Pekan, Pahang.

Jabatan Transplan Negara. (2011). *Pemindahan Organ Dari Perspektif Islam.* Kementerian Kesihatan Malaysia dengan kerjasama Jabatan Kemajuan Islam Malaysia. Kuala LumpurJabatan Perdana Menteri. (1971). Buku Tahunan Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Agama Islam Malaysia. Kuala Lumpur: Jabatan Percetakan Negara.

Jad al-Haq, A. (1980). *al-Fatawa al-Islamiyyah.* al-Qahirah: al-Majlis al-Acla li al-Shu'un al-Islamiyyah.

Johari, A.S.Y. (2010). *Penyelarasan Fatwa di Malaysia: Kekangan Dari Aspek Perundangan.* Monograf al-Ifta'. Jabatan Kemajuan Islam. Kuala Lumpur. 74-86.

Jumcah, A. (2008). *Sinacah al-Ifta'.* Cetakan 1. Maktabah Nahdah al-Misr. al-Qahirah.

Jumcah, A. (2013). Surat Mufti Mesir. Dar al-Ifta'. 7 Februari. Bil. (7) al- Dakiy Jizah.

Kasan, H. (2006). Prosedur Mengeluar dan Menguatkuasa Fatwa di Semenanjung Malaysia. *Jurnal Undang-Undang dan Masyarakat*, 10, 1-19.

Khalaf, A.W. (1993). *Masadir al-Tashric Fima La Nassa Fihi*. Cetakan 6. Bayrut: Mu'assah al-Risalah.

Krippendorff, K.H. (2004). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. London: Sage Publication.

Krippendorf, K.H. (2013). *Content Analysis An Introduction to Its Methodology.* Edisi 3. Sage Publication Inc.

Laldin, M.A., & Rosli, N.W. (2013). *Penghasilan Fatwa Berkualiti dan Berwibawa: Permasalahan, Cadangan Penyelesaian dan Penambahbaikkan.* Muzakarah Pakar Garis Panduan dan Piawaian Pengeluaran Fatwa Peringkat Kebangsaan di Dewan Senat, Bangunan Canselor, USIM pada 24 Oktober 2012.

Liamputtong, P. (2014). *Kaedah Penyelidikan Kualitatif.* Edisi 3. Serdang: Universiti Putra Press.

Mahaiyadin, M.H. (2017). *Sumbangan Mazhab Fiqh Terhadap Perkembangan Hukum Islam Serta Salah Faham mengenainya*. Universiti Teknologi Mara. Shah Alam.

Mahdar, A.Z. (2003). *Qamus Karabiyak al-cAsriy cArabiy-Indonesiy.* Jakarta: Multi Karya Gratika.

MajmacA.A. (2004). *al-Mucjam al-Wasit.* Maktabah al-Shuruk al-Dawliyyah. al-QahirahMuhammad Abu Zuhrah, (1987) *Tarikh Fi Madhahib al-Islamiyyah*. al-Qahirah: Dar al-Fikr al-cArabiyy.

Man, S. (2012). *Menangani Ikhtilaf di Malaysia Menerusi Penghayatan Fiqh al-Maqasid.* Seminar Maqasid al-Shariah Jabatan Fiqh dan Usul Fiqh. Universiti Islam Antarabangsa Malaysia.. Batu Caves: IIUM Press. Batu Caves.

Meoliono, A. (1990). *Kamus Besar Bahasa Indonesia.* Balai Pustaka Jakarta.

Merriam, S.B. (2009). *Qualitative Research A Guide to Design and Implementation.* California: Jossey-Bass AWiley.

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 2/2003

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 2/2008

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 3/2008

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 1/2009

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 2/2009

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 3/2009

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 4/2009

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 1/2010

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 2/2010

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 3/2010

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 1/2011

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 2/2011

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 3/2011

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 6/2011

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 1/2012

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 2/2012

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 3/2012

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 4/2012

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil.5/2012

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 1/2013

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 2/2013

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 3/2013

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 1/2014

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 4/2014

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 1/2015

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 2/2015

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 3/2015

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. Bil. 4/2015

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Pahang. 11/2015

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Fatwa Negeri Johor. Bil 10/2001

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Fatwa Negeri Kedah. Bil. 13/2001

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Fatwa Negeri Kedah. Bil. 5/2006

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Fatwa Negeri Melaka. Bil. 1/2005

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundingan Hukum Syarak Negeri Selangor. Bil. 2/2005

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Syariah Negeri Perak. Bil. 2/ 2011

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Syariah Negeri Perlis. Bil. 2/2002

Moidunny, K. (2012). *Kaedah Penyelidikan Pendidikan. Jabatan Pembangunan Pengurus, Pemimpin Dan Esksekutif Pendidikan.* Genting Highlands: Institut Aminuddin Baki.

Mokhtar, A.W. (2011). *Penggunaan Kaedah Maqasid Syariah Dalam Fatwa Masa Kini.* Monograf al-Ifta'. Siri 2. Jabatan Kemajuan Islam. Putrajaya. 190-208.

Mokhtar, A.W. (2014). *Maqasid al-Shar^{c}iyyah ^{c}Inda al-'Imam al-Shafi^{c}iyy.* Al-Qahirah: Maktabah Dar al-Salam.

Mokhtar, A.W. (2017). *Kepentingan Memahami Maqasid Syariah Oleh Ahli Fatwa Dalam Mengeluarkan Fatwa Semasa.* Monograf Indeks Syariah Malaysia. Siri 1. JAKIM. Putrajaya. 111-133.

Muhammad S.T. (2005). *al-Maqasid al-Shar^{c}iyyah li al-^{c}Uqubat fi al-Islam.* Dar al-Sa^{c}adah. al-QahirahNasir, M.Z. (2014) *Sahih al-Bukhariyy*. Cetakan Ketiga. Riyad: Dar Minhaj.

Musa, A.S. (2006). *Jurnal Pengurusan Dan Penyelidikan Fatwa.* Vol. 1. No. 1. Institut Pengurusan dan Penyelidikan Fatwa Sedunia (INFAD). Nilai.

Musa, A.S. (2006). *Prinsip Dan Pengurusan Fatwa Di Negara-Negara Asean.* Institut Fatwa Antarabangsa Malaysia (INFAD). Nilai.

Musa, A.S. (2010). *Ke Arah Menjadikan Malaysia Sebagai Pusat Fatwa Sedunia.* Monograf al-Ifta'. Siri 1. Jabatan Kemajuan Islam. Kuala Lumpur. 12-19.

Nasohah, Z. (2005). Undang-Undang Penguatkuasaan Fatwa di Malaysia. *Jurnal Islamiyyat*, 27, 25-44.

Neuman, W.L. (2007). *Basic of Social research Qualitative and Quantitive Approaches.* Edisi 2. Design and Production Services Inc.

Patton, M.Q. (1990). *Qualitative Research and Evaluation Methods.* Edisi 3. Sage Publication.

Perak Today. (2011). Selasa 22 Mac. Muzakarah Ahli Jawatankuasa Fatwa Seluruh Malaysia 29-31 Mac 2011 Sunway Hotel, Kuala Lumpur.

Peraturan Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia. (2013). Jabatan Kemajuan Islam Malaysia. Putrajaya.

Ritchie J., & Lewis, J. (2003) *Qualitative Research Practice A Guide For Social Science Students.* London: Sage Publication.

Robson, C. (2002). *Real World Research A Resource For Social Scientist and Practition-Researcher.* Edisi 2. Blackwell Publishing.

Rosele, M. I., Abdullah, L. H., Ismail, P. H., & Ramli, M. A. (2017). Konflik Fatwa di Malaysia: Satu Kajian Awal. *Jurnal Fiqh,* 10, 31-56.

Rosman, A.S. (2015). *Qaul Muktamad Dalam Mazhab Hanafi, Maliki & Hanbali.* Bengkel Garis Panduan Pengeluaran Fatwa. 2 Disember 2015. ILIM. Bangi.

Rosman, A.S. (2016). Pemahaman Terhadap Metodologi Ikhtilaf Fiqhi Ke Arah Menyelesaikan Isu Fanatisme. *Jurnal Pengurusan Dan Penyelidikan Fatwa*, 7, 75-89.

Salamon, H., & Mustari, M.I. (2011). *Kajian Kesan Perbezaan Aliran Mazhab ke Atas Kesatuan Masyarakat Islam.* Skudai: Universiti Teknologi Malaysia.

Sinar Harian. (2015) 5 mac. Karangkraf. Kuantan. 7.

Spencer, L.R., & O'Connor, H. (2003). *Analysis: practice, principle and process.* London: Sage Publication.

Stake, R.E. (2010). *Quantitative Research: Studying How Things Work.* New York: Guilford Press.

Sulaiman, M. (2016). Ijtihad Dan Perkaitannya Dengan Maslahah: Suatu Kupasan. *The 4th International Conference on Islam and Higher Education (ICIHE- 2016).*

Surat MAIK.D231/PK/155/Kit.4 bertarikah 4 Ogos 2014.

Tahir, M.S., & Muhammad, A.S. (2010*). Syamil al-Qur'an Miracle The Reference*. Bandung: Sygma Publishing.

Talib, O. (2015). *Penyelidikan & Tesis.* Bangi: MPWS rich Publication.

Tobi, S.U.M. (2016). *Qualitative Research, Interview Analysis & NVivo 11 Exploration.* Kuala Lumpur: Aras Publisher.

Undang-Undang Negeri Johor. Enakmen Negeri Johor. Enakmen 16. Enakmen Pentadbiran Agama Islam (Negeri Johor) 2003.

Undang-Undang Negeri Kedah. Enakmen Negeri Kedah. Enakmen 10. Enakmen Mufti dan Fatwa (Kedah Darul Aman 2008).

Undang-Undang Negeri Pahang. Enakmen 11. Enakmen Kesalahan Jenayah Syariah 2013 .

Undang-Undang Negeri Pahang. Enakmen No. 3 Tahun 1991. Enakmen Pentadbiran Undang-Undang Islam 1991. Percetakan Nasional, Kuala Lumpur.

Undang-Undang Tadbir Ugama Islam Pahang (1956). Bahagian Pertama, seksyen 1 dan 3.

Undang-Undang Negeri Sabah. Enakmen Negeri Sabah. Enakmen 7. Enakmen Fatwa 2004 .

Undang-Undang Negeri Selangor. Enakmen Negeri Selangor. Enakmen 1. Enakmen Pentadbiran Agama Islam (Negeri Selangor) 2003.

Universiti Malaysia Pahang, (2013). Panduan Penulisan Dan Penyerahan Manuskrip. Cetakan Pertama. Gambang, Kuantan.

Wolcott, H.F. (1994). *Transforming Qualitative Data: Description, Analysis and Intrepretation.* Edisi 1. Sage Publication Inc.

Yaakob, A.M. (1998). *Perkembangan Institusi Mufti Di Malaysia.* Institut Kefahaman Islam Malaysia (IKIM). Seminar Serantau Mufti Dan Fatwa pada 23-24 September 1997 di Legand Hotel, Kuala Lumpur. 28-30.

Yaacob, A.M., & Abdul Majid, W.R. (1998). *Mufti Dan Fatwa Di Negara-Negara Asean*. Institut Kefahaman Malaysia (IKIM). Kuala Lumpur.

Yaacob, A.M. (2012). *Islam dan Kebebasan Beragama Menurut Perlembagaan Persekutuan.* Kuala Lumpur: Techknowlogic Trading Sdn. Bhd.

Yaacob, A.M. (2016). *Perkembangan Pentadbiran Undang-Undang Islam di Malaysia.* Cyberjaya: Universiti Islam Malaysia.

Yasin, M.M. (2007). Pengurusan dan Penyelarasan Fatwa: Pelaksanaan dan Cabaran di Malaysia. *Jurnal Pengurusan Dan Penyelidikan* Fatwa, 1(1), 119-130.

Yasin, M.M. (2007). *Penyelarasan Fatwa Di Malaysia.* Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.

Yasin, M.S. (1997). *Aqidah Muslim.* Terachi Printers. Bangi: Yayasan Salman.

Yin, R.K. (2004). *Case Study Research, Design and Methods.* Edisi 2. London: Sage Publication.

Yusoff, M.M. (2013). *Penyelidikan Kualitatif: Pengalaman Kerja Lapangan Kajian.* Kuala Lumpur: Universiti Malaya.

Zaydan, A.K. (2001).*Usul al-Da^{c}wah.* Bayrut: Mu'assasah al-Risalah.

Zuhrah, M.A. (1987). *Tarikh Fi Madhahib al-Islamiyyah*. al-Qahirah: Dar al-Fikr al-^{c}Arabiyy.